

on esittänyt julkisen anteeksipyyntöä, joka koski homoseksuaalien ja trans- ja muunsukupuolisten ihmisten patalogisoimista niin teorian piirissä kuin siitä johdetuilla vahingollisilla hoidoilla².

Tapahtuman elokuvat olivat ilahduttavan moninaisia tyyliältään ja sisällöltään. Myös puheenvuorot olivat keskenään melko erilaisia. Kenties ainoa asia, jota jäi kaipaamaan, oli elokuvallisuuden yhteyksiä psykoanalyyysiin käsittelevät puheenvuorot. Usein ensimmäinen mieleen tuleva tapa yhdistää psykoanalyyysiä elokuvaan on melko suoraviivainen: analysoidaan tarinoiden juonta ja henkilöitä hahmoja psykoanalyyysin käsittein. Katsomistapaa voi nimittää mimeettis-realistiseksi. Asiaa voi lähestyä kuitenkin myös psyyken ja elokuvien muodon ja rakenteiden tasolla. Elokuvantekijä Helen Rollins esittää kirjassaan *Psychocinema* (2024) elokuvien sisällöllistä tulkintaa pidemmälle menevän psykoanalyttisen väitteen: elokuva vaikuttaa katsojaansa samalla tavalla kuin analyttikko analyysin kohteeseen³. Symposiumin puheenvuoroissa harjoitettiin

konventionaalisempaa kulttuurikritiikkiä psykoanalyyysin avulla. Esimerkiksi Niemistön alustuksessa analysoitiin *Neljä sisarta* -elokuvan tarinaa ja hahmoja psykologisesti ”realistisesta” näkökulmasta. Elokuva olisi kuitenkin tarjonnut metaelokuvallisten elementtiensä ansiosta myös hedelmällisen lähtökohdan tarkastella elokuvaa ja psyykettä heijastavan pinnan sijaan tuottavana tehtaana ja ”realismin” sijaan ”luotettavuuden” kyseenalaistamisena. Tästä filosofiaan kallellaan olevan cinefilin napinasta huolimatta Elokuva ja psyyke -symposiumi oli antoisa tapahtuma ja saa toivomaan jo 25 vuotta järjestetylle tapahtumalle vähintään yhtä paljon tulevia vuosia.

Viihteet & Kirjallisuus

- 1 Eetu Viren, *Esseitä*. Tutkijaliitto, Helsinki 2023, 259.
- 2 Suomen Psykoanalyttinen yhdistys, Julkinen Anteeksipyyntö. SPY:n verkkosivut 1.7.2022: psykoanalyyysi.com/julkinen-anteeksipyynto/ (Luettu 14.5.2025.)
- 3 Helen Rollins, *Psychocinema*. Polity Press, Cambridge 2024.

TOMMI KAKKO

Matka alkaa purjein valkein

All Is Lost stoalaisena vertauksena

Kanadalaisen ohjaajan J. C. Chandorin *All Is Lost* (2013) on elokuva Robert Redfordin esittämästä purjehtijasta, joka joutuu merihätään Intian valtamerellä. Elokuva ansaitsi Oscar-ehdokkuuden parhaasta äänisuunnittelusta. Äänisuunnittelu oli tärkeä osa elokuvaa, sillä siinä ei ole dialogia. Sanattomuudestaan huolimatta tarina on mukaansatempaava, ja elokuva kestää monia katselukertoja stoalaisen päähenkilönsä ansiosta. Kuvausten aikana tuhottiin yhteensä kolme purjealusta.

100-luvun stoalaisen filosofian kulmakivi Epiktetos kirjoittaa, että maallinen omaisuus on katoavaa. Hän kuvaa *Käsikirjassaan* (*Enkheiridion*, suomennettu 1919 myös nimellä *Ojennusnuora*) miestä rannalla. Mies keräilee mereneläviä ja muita rannan antimia. Samalla hän tarkkailee lähistölle ankkuroitua alusta. Kapteeni voi kutsua miehistön laivaan milloin hyvänsä, ja silloin miehen täytyy lakata keräilemästä ja mennä. Epiktetos kirjoittaa, että jos mies keräisi mukaansa uuden vaimon ja lapsen, sekään ei olisi pahaksi. Mutta kun kapteeni käskee, silloin on mentävä ja jätettävä perhekin taakseen. Vanhan miehen ei pitäisi edes uskaltautua kovin kauas laivasta. Kapteenin kutsua on pakko noudattaa, eikä siihen voi vaikuttaa. Keräilyharrastukseensa sen sijaan voi. Tämä

on Epiktetoksen elämänhallinnan dikotomia: on asioita, joihin voi vaikuttaa, ja asioita, joihin ei voi.

Chandorin elokuvassa Robert Redfordin esittämä nimetön purjehtija törmää rahtilaivasta mereen pudonneeseen konttiin. Hänen purtensa runko puhkeaa, ja alus on vaarassa upota. Neuvokas Redford ottaa tilanteen haltuun ja välttää katastrofin. Hän irrottaa kontin aluksensa kyljestä käyttämällä laahusankkuria ja paikkaa aluksensa reiän itse kokkaamallaan keitoksella, joka vaikuttaa ainakin aluksi pitävän. Hänellä on oikeat välineet lähes kaikkiin ongelmiin ja taito käyttää niitä. Mutta ongelmat kasaantuvat elokuvan aikana niin nopeasti, että purjealus lopulta uppoaa ja Redford päätyy säälittävään pelastuslauttaan. Redford toimii myös pelastuslautassaan neuvokkaasti, mutta mikään ei tunnu riittävän. Hän päätyy

J. C. Chandor, *All Is Lost* (2013). Kuva: Lionsgate.

lopulta veden varaan ja luonnonvoimien armoille, yksin ja peloissaan. Häntä voi tarkastella stoalaisena purjehtijana, joka ei panikoi, vaan suorittaa velvollisuutensa mahdollisimman hyvin kaikissa vastoinkäymisissä.

Katsoja voi kuvitella katkerana, että Redford tekee kaiken aivan oikein ja menettää silti kaiken. Toisaalta voidaan ajatella, että hän menettää kaiken, *koska* hän tekee kaiken oikein. Alus muuttuu kelvottomaksi, joten Redford hylkää sen ja siirtyy pelastuslauttaan. Mitkään laivaan jääneistä laitteista, työkaluista tai välineistä eivät olisi voineet pitää sitä enää merikelpoisena. Kun Redford sytyttää elokuvan lopussa pelastuslauttansa tuleen viestiekseen ohikulkeville tankkereille, hän on jo niin huonossa kunnossa, ettei surkea lautta pitäisi häntä enää kauaa hengissä. Sekin on lopulta tarpeeton. Menetys ei ole järin suuri, jos kuolo korjaisi hänet pian muutenkin.

Stoalaiset purjeilla

Stoalaisia kuvataan usein epiktetoslaisina, jotka ymmärtävät, että joihinkin asioihin voi itse vaikuttaa ja toisiin ei. Jälkimmäisistä asioista ei pitäisi olla kovin huolissaan. Mutta yksin purjehtivan Redfordin ongelma on toisenlainen. Pitäisikö hänen vain hyväksyä, että hänen veneensä uppoaa, koska kohtalo on kohdellut häntä kaltoin? Että suuri kohtalon kapteeni taivaissa kutsui hänet luokseen viskaamalla kontin hänen tiellensä? Ei suinkaan.

Modernia stoalaisuutta edustava William B. Irvine kirjoittaa kirjassaan *A Guide to the Good Life*, että Epiktetoksen dikotomian voi ymmärtää myös hallinnan trikotomiana: 1) On asioita, joita ei voi hallita, kuten se, nouseeko aurinko aamulla; 2) on asioita, joita voi hallita, kuten tavoitteemme ja arvomme; ja 3) on asioita, joita voi hallita jonkin verran, kuten se, voittammeko tennismatsin. Aurinko nousee tai ei nouse, voimme yrittää olla

tänään parempia ihmisiä kuin eilen ja voimme treenata rystylyöntiä ennen tennismatsia.¹

Redford on kuin tennispelaaja, koska hän on valmistautunut huolellisesti ja osaa ratkaista ongelmia kriisitilanteissa. Konttionnettomuus on kuin nouseva aurinko, eikä sille voi juuri mitään. Redford voi päättää toimia ja etsiä ruumasta mukaan pakkaamansa laahusankkurin, jolla kontti irtoaa aluksen rungosta. Hän osaa paikata reiän, vaikkei kovin hyvin. Hän voi myrskyn iskiessä varautua kovaan tuuleen ja aallokkoon. Ja hän voi kaivaa esiin pelastuslautan, kun näyttää siltä, että alus on menetetty. Hän voi myös yrittää viestittää ohi porhaltaville tankkereille hätäraketein olevansa veden varassa, ja myös sytyttää lauttansa tuleen samasta syystä, kun viesti ei ensin yrityksistä huolimatta mene perille. Hän voi tehdä paljon asioita, ennen kuin kaikki on menetetty. Kaikkiin hänen menetyksiinsä on syynsä, paitsi ehkä tapahtumasarjan aloittaneeseen onnettomuuteen.

Samalla, kun hän suorittaa välttämättömät toimet suojellakseen henkeään, hän käyttää rajallisia varusteitaan. Monet niistä ovat käyttökelvottomia käytön jälkeen tai menettävät hyödyllisyytensä tilanteen muuttuessa. Jopa purjealus muuttuu myrskyn jälkeen vain välineeksi, jonka kohtaloa ei kannattaisi surra sentimentaalisista syistä. Hätätilanteessa veneen välineellinen arvo piilee sen kyvyssä pitää purjehtija pinnalla ja matkalla kohti määränpäättään. Kun se ei enää onnistu, kaunis purjevene on pelkkää romua.

Voin kuvitella, että jokainen purjehtija suree, kun hänen aluksensa uppoaa, mutta on tilanteita, joissa rakkaat asiat täytyy pelkistää välinearvoonsa. Se on tämän tragedian luonne. Epiktetos voi olla huono lohduttaja: ”Älä koskaan sano, että olet menettänyt jotain, vaan että olet palauttanut sen”². Kun meri vie Redfordin aluksen, hänen ponnistelunsa voivat vaikuttaa olleen turhia. Toisaalta hän on edelleen elossa, joten vene teki tehtävänsä.

Vastuu Redfordin kelluttamisesta siirtyy sen jälkeen pelastuslautalle, joka sekin hoitaa tehtävänsä erinomaisesti.

Epiktetoksen kaksijakoisen tyyneyden voi ymmärtää vain, jos osaa nähdä elämänsä jumalallisesta perspektiivistä tai keskittyä maanisesti nykyhetkeen. Redfordin purjehtijahahmo ja me kaikki elämme kuitenkin suurimman osan päivistämme jossain jumalallisen kaikkیتietoisuuden ja eläimellisen reaktiivisuuden välimaastossa. Moraaliset ja teleologiset ääripäät ovat luksusta, joista voi nauttia ajatuskokeissa tai joissain fyysisissä harjoitteissa. Mutta jos haluaa valmistautua purjehtimaan, purjehtijan täytyy ensi töikseen kapinoida näitä vastaan: tarvitaan tietoa, varusteet ja taitoja. Kun kapinoitsija on valmis purjeille, meren ja kohtalon julmuutta ei voi enää yksinkertaisesti hyväksyä. Kohtalon oikukkuus on anteeksiantamatonta, vaikka meri itse on siihen syytön. Purjehtija ei myöskään voi ajatella, ettei julmuudelle voi tehdä mitään. Tehtävissä on paljonkin.

Millaisia ovat oikeat kysymykset merihädässä?

Irvinen trikotomia on käytännöllisempi kuin Epiktetoksen dikotomia. Irvine yrittää kammata Epiktetoksen filosofiaa kohti jotain inhimillisempää hallinnan trikotomiallaan. Ostin hänen kirjansa viime syksynä Splitin kaupungista Kroatiaassa, jossa paikalliset joskus naureskelevat turisteille, jotka vuokraavat veneitä purjehtiakseen idyllisellä Dalmatian rannikolla ja joutuvat haaksirikoon. Turistien valmistautuneisuus ja neuvokkuus luultavasti vaihtelevat paljon. Paikallisten pilkka on sekin luultavasti jotain muuta kuin pahansuopuutta. Ehkä he nauravat kohtalolle, joka toimitti turistit Kroatiaan purjehtimaan huonosti. Mutta silloinkin täytyy olettaa, että näin käy vain turisteille, jotka eivät ole valmistautuneet purjehtimaan. Onnettomuuksia tapahtuu aina, mutta jos niitä on lukuisia, syitä kannattaa etsiä tarkemmin.

Käytännöllinen ihminen ei pohdi, miksi hän lopulta pakkaa veneeseensä erinäisiä työkaluja ja hätäpakkauksia. Hän ei kysy fatalistisesti: ”Miksi pakkaisin kaikki varusteet mukaani, jos meri ottaa aina lopulta omansa?” Hän ei myöskään luultavasti kysy itseltään kaikista yksityiskohtaisimpia kysymyksiä, kuten: ”Jos muut merenkävijät eivät näe hätärakettejani, onko oikein syyttää pelastuslautta tuleen?” Kukaan ei ole niin kaukonäköinen. Pelastautumista varten on tärkeämpää ottaa mukaan pelastuslautta, pelastusliivi, vettä ja hätäraketteja. Fatalistin lannistaa ensimmäinen vakava este, ja hiuksia halkova purjehtija ei ehkä pääse matkaan lainkaan. Jotain kamalaa tulee tapahtumaan, mutta on vaikea tietää, mitä nämä kamaluudet tarkalleen ovat. Kreikkalaisten tarustojen sankarit – itse Odysseus mukaan lukien – ovat sankarillisia, koska he ovat nokkelia ja osaavat selvittää kohtalon heidän tielleen asettamista esteistä ja pulmista.

Kysymykset, joita kysytään valmistauduttaessa hätätilanteisiin, ovat jossain universaalien totuuksien ja yksityiskohtaisten skenaarioiden välillä: ”Mitä teen, jos

alukseni runkoon tulee reikä ja vesi pääsee tulvimaan sisään?” ”Mitä teen, jos alus on hyljättävä?” ”Kuinka varmistan, että pysyn hengissä pelastuslautalla, kunnes minut pelastetaan?” Redfordin merihädän tapahtumaketjuun ei voi yksityiskohtaisesti varautua. Mutta samankaltaisiin ongelmiin voi valmistautua ja strategioitaan voi soveltaa yksittäisiin tapauksiin. Tavallisimpia kriisejä voi lavastaa ja harjoitella – joskus kouluttajat voivat jopa heittää oppilaansa kylmään veteen opettaakseen, että merivesi on kylmää ja pelastautuminen kohmeisin sormin vaikeaa. *Runousoppinsa* lukeneet tietävät, että draaman ja runouden tehtävä ei ole kertoa, mitä on tapahtunut tai tulee varmasti tapahtumaan, vaan mitä voi tapahtua enemmän tai vähemmän todennäköisesti.

All Is Lostin lopussa Redford pelastuu dramaattiseen Hollywood-tyyliin. Hän näyttää menettäneen toivonsa, kun pelastajat kalastavat hänet takaisin pinnalle. Loppukohtauksen symboliikka kutsuu kysymään, pelastuuko Redford sinnikkään uskonsa vai hyvien tekojensa ansiosta. Luterilaisen kasvatuksen saaneena ajattelen, että teot pitivät hänet hengissä, kunnes pelastus saapui. Teot puolestaan olivat mahdollisia vain, koska Redford oli valmistautunut huolellisesti. Valmistautumista varten on olemassa säännöksiä, kokeneiden purjehtijoiden neuvoja ja hypoteettisia tapahtumaketjuja. Kaikki vaikuttaa niin käytännölliseltä, ettei kohtalolle vaikuttaisi olevan tässä yhtälössä tilaa. Mutta valmistautuminen on sekin kohtalon sanelemaa – ei siksi, että kohtalo on määrännyt tietynlaiset valmistelut purjehtijalle, vaan koska purjehtija tahtoo uhmata laskelmoidusti kohtaloaan.

Elokuvat ovat melko suljettuja ajattelun ympäristöjä: draaman kaaressa on mahdollista sulkeistaa tietyt kysymykset ja aloittaa tarina tapahtumaketjun alusta tai juonen kohtalokkaasta käännekohtasta. Mutta elokuvan ulkopuolelta löytyy aina kysymyksiä. Tämä on totta myös *All Is Lostin* kohdalla. Purjehdusta harrastanut ystäväni kertoi, ettei Chandorin elokuvassa veneen liike ole aina kovin realistista, mikä häiritsi häntä. Muut elokuvan tulkitsijat ovat maininneet, ettei purjealus noin vain katoa kartalta, jos sen radio hajoaa. Redfordin huoleton pelastusliivin käyttö on nostattanut kulmakarvoja. Myös loppuratkaisua voi epäillä. Redford on syvällä pinnan alla, näkee paikalle saapuvan pelastusveneen valon ja ojentaa kätensä. Käsi tarraa käteen, ja elokuva loppuu juuri, kun kaikki oli melkein menetetty. Redford saattoikin menehtyä ja hallusinoida pelastuksen viime hetkinään. Jos hänet todellakin pelastetaan viimeisessä kohtauksessa, täytyy pohtia, osuiko elokuvan nimivalinta oikeaan.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 William B. Irvine, *A Guide to the Good Life: The Ancient Art of Stoic Joy*. Oxford University Press, Oxford 2009, 85–101.
- 2 Epiktetos, *Discourses, Fragments, Encheiridion* (Enkheiridion Epiktétou). Käänt. W. A. Oldfather. Harvard University Press, Cambridge (MA) 1928, 491.